

Kudüs-Selahâddin Eyyûbî ve Cemal Paşa

Kenan Ziya Taş*

Öz

Tarih sahnesinde ve günümüzde dahi oldukça önemli bir yere sahip olan Kudüs, Haçlı Seferleriyle beraber İslam dünyasının elinden çıkmıştır. Selahaddin Eyyubi'nin gayreti sayesinde tekrar İslam coğrafyasındaki yerini alan Kudüs, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar sakin bir coğrafya olarak göze çarpar. Bu çalışmada 19. yüzyıl ile beraber Filistin coğrafyasına yapılan Yahudi göçleri, Almanların ve Rusların Ortadoğu nüfuz mücadeleleri ve İngilizlerin ticari kaygılarından dolayı yaşanan hâkimiyet mücadelesine karşılık İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinden Cemal Paşa'nın Kudüs'te yaptığı çalışmalar ve Selahattin Eyyubi Külliye-i İslamiyesi'nin yapılış süreci anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Kudüs, Selahaddin Eyyubi, Cemal Paşa, Selahaddin Eyyubi Külliye-i İslamiyesi

Jarusalem: Saladin And Cemal Pasha

Abstract

Jarusalem, which has been one of the most important places of the history of humanity, was captured by the Christians via Crusades in the beginning of the 12th century. After the military victory of Saladin, Jarusalem was conquered again and in the hands of the Muslims again, Jarusalem had been in comfortable position during the Ottoman era.

In this essay, the Jewish migration to the Palestinian region, the efforts of Germans and Russian to take place in the Middle East in the 19th century, and the political efforts of Union and Progress Party of the late Ottoman period to prevent these efforts of the Great Powers will be analyzed. Within that concept, one of the leading political figures of Union and Progress, Cemal Pasha's activities in Jarusalem and the construction of Salahaddin Ayyubi Islamic Complex will be explained.

Key Words: Jarusalem, Saladin, Cemal Pasha, Salahaddin Ayyubi Islamic Complex

* Prof. Dr. ,Balıkesir Üniversitesi

Bu üç ismi bir araya getiren konu, Osmanlının Son Cihan Projesi diye nitelendirildiğimiz Selâhaddin Eyyubî adına yeniden ihyâ ve tesis edilen bir müessese olan bir külliye'dir. "Kudüs Selâhaddin Eyyubî Külliye-i İslamiyesi" adını alan bu okul, son anlarında bile bir cihan devleti olmanın aklı, iradesi ve azminin bir ifadesi ve yansımasıdır.¹

Selâhaddin Eyyübî, Kudüs'ü tekrar İslam dünyasına kavuşturan, Haçlılara karşı mücadele edip Kudüs'ü yeniden fethetmiş İslâm kahramanı ve kendi adına nispetle anılan Eyyübî hanedanının da ilk hükümdarıdır. 1138'de Tikrit'te doğdu. Mısır'a hâkim oldu ve Kudüs Haçlı Krallığı elinde olan Kudüs'ü 2 Ekim 1187 Cuma günü fethetti. Kudüs'ün düşmesi üzerine düzenlenen haçlı seferi sırasında iki yıla yakın süren şiddetli bir mücadele içine girdi ve 1192 tarihinde anlaşma yapıldı ve kısa süre sonra Selâhaddin EyyübîDımaşk'ta vefat etti. Vefat ettiğinde siyasi hâkimiyeti, Mısır, Libya, Kuzey Sudan, Hicaz, Yemen'e kadar yayılmıştı. Selâhaddin Eyyübî, kurduğu devletin kuvveti ve teşkilatçılığı yanında sahip olduğu şahsiyet özelliklerinden mütevazılığı ve cömertliği ile de İslâm tarihinde istisnâ bir yer tutmuştur. Bir İslam kahramanı olarak hep övgüyle anılmaya devam etmektedir. Selâhaddin Eyyübî, "*hâdimü'l-haremeyn*" unvanını kullanan ilk hükümdar olmuştur. Mehmet Âkif Ersoy onu "*Şark'ın en sevili sultanı*" olarak nitelendirir.

Fâtımî hilâfetini onu yarattığı dini parçalanmayı ortadan kaldırmak için tedbirler almış ve bu çerçevede medreseler tesis ederek bu meseleyi çözmeye çalışmıştır. Suriye ve Mısır'ı, İslâm dünyasının ilmi bir merkezi haline getirmenin gayre-

tinde olmuştur. İşte bu faaliyetlerinden olarak kurduğu medresesi dokuz asır sonra yeniden ihya edilmeye çalışılan Kudüs'teki külliye'nin de temelini teşkil etmiştir.

Kudüs, tarih boyunca çeşitli adlarla anılmıştır. Bugünkü Kudüs şehri, bilinen en eski dönemlerde büyük bir tanrı adı olduğu ifade edilen ve İbranice'de barış anlamına gelen "saalem" sözü ile irtibatlandırılmaktadır. Şehir, Müslümanlar tarafından fethedilince şehre "Beytü'lMakdis" veya "Beytü'l Mukaddes" denilmeye başlandı. Memlûklüler döneminde kutsal yer anlamına gelen "Kudüs" denilmeye başlanmıştır. Batı dillerindeki karşılığı "Jerusalem"dir. Kudüs, oryantalistlerin ihdas ettiği bir kavram olan "Ortadoğu" denilen siyasî bir coğrafyanın merkezini teşkil etmesinin ötesinde, dünya tarihi ve özellikle dinler tarihi açısından çok istisnâ bir yere sahiptir. Üç semavî din, Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık için mukaddes kabul edilen ortak bir dinî merkezdir. Bu bakımdan tarihin bilinen çağlarından beri, zaman zaman unutulmuş ve ihmal edilmiş gibi olsa da, kutsal konumu sebebiyle hep dikkatleri üzerinde toplamış bir şehir olmuştur.

Kudüs, bugün Filistindenilen siyasi coğrafyanın merkezi olmakla beraber İsrail devletinin tutumu sebebiyle bölgenin en problemlili merkezi durumunu gelmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi ile Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve ciddi bir problem yaşamadan ve en rahat ve sakin dönemini yaşamaya başladı. Ancak Osmanlı'nın zayıflaması ile beraber bölge ve tabiatıyla Kudüs de sıkıntıya düştü.

Yahudilerin, 1882 yılından itibaren Rusya'da zulme maruz kalmalarının ardından kendilerine sığınacak bir yer bulmak ve kadim yurtları olan Filistin'de bir devlet kurmak için plânlı bir biçimde

¹ Kenan Ziya Taş, *Osmanlının Son Cihan Projesi Kudüs Selâhaddin Eyyubî Külliye-i İslamiyesi*, İstanbul 2016, İstanbul, Post Yayınları, 2016, 165 sayfa, ISBN: 978-605-836-8-1.

başlattıkları göç Osmanlı Devleti'ni rahatsız etti. Bu göçü engellemek için tedbirler almaya çalışsa da için bulunduğu zor şartlar sebebiyle bunda pek muvaffak olamadı. Devlet gücü ve imkânları ölçüsünde gerekli hassasiyeti göstermeye çalışmış, bölgede bulunan cemaatlerin gerek kendi aralarında gerekse birbirleriyle olan ilişkilerinde hâkim rolü üstlenerek bölge halkının dini inançları çerçevesinde huzur ve güven içerisinde birlikte yaşayabilmelerinin şartlarını sağlamaya gayret etmiştir. Kudüs'ün dinî merkez olması şehrin iskânını ve fizikî yapısını derinden etkilemiştir. Cemaatler, mensup oldukları dinlere, hatta mezheplere göre farklı mahallelere yerleşmişlerdir. Bu fiziki yapı, yani surlar içindeki şehir dokusu 19. yüzyıla kadar devam etmiş, Kudüs'te mahalleler XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar surlar içinde kalmıştır. II. Abdülhamid döneminde Suriye'de görevde olan Cemal Paşa, bu konuda da bir takım faaliyetlerde bulunmuştur.

Asıl adı Ahmet Cemal Paşa olan, Osmanlı Devletinin son on yılına (1908-1918) damgasını vuran üç paşalar (Talat-Enver-Cemal) dönemi denilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde üç liderinden biridir. Dönemin özelliği gereği diğerleri gibi, asker olmakla beraber siyasi sahada da oldukça faaldir. İttihat ve Terakki'nin esas görüşü olan Türkçülük fikrinin şiddetli bir takipçisiydi. Falih Rıfkı; Cemal Paşayı Talat ve Enver Paşa ile karşılaştırırken, Enver ve Talat Paşayı muhafazakâr, Cemal Paşayı yenilikçi kabul eder. Henüz binbaşı rütbesinde iken, Selanik Redif Fırkası Başkanlığı ve Şark Demiryolları Müfettişliği görevlerine atanmış olan Paşa, Eylül 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin üyesi olmuş ve bu cemiyetin Rumeli'deki örgütlenmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı görevdeyken Balkanlar'da beliren ve Osmanlı Devleti bünyesindeki farklı etnik unsurlar tarafından

ortaya atılıp organize edilen akımlarla tanışmış, bu gerçek onu sonraki yıllarda Türkçülük fikrinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu fikrin tahakkuku için de her türlü politik ve askeri faaliyetlere ya bizzat katılmış ya da destek vermiştir.

Cemal Paşa, 18 Kasım 1914'te hem Kanal seferini icra etmek, hem de bölgedeki otorite boşluğunu doldurmak amacıyla İttihat ve Terakki yönetimince IV. Ordu Kumandanlığı'na getirilmiştir. Almış olduğu bu görevi yerine getirmek için büyük hazırlıklar yapmıştır. Bu çerçevede Suriye, Lübnan ve bugünkü Ürdün'de imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu imar faaliyetleri arasında özellikle kara yolları ve demir yolları dikkate değer. Cemal Paşa daha Suriye'ye gelmeden önce yaptırmış olduğu planlı çalışmalar sonucunda, yirminci yüzyılın başlarından itibaren Amerika, İngiltere, Fransa ve Siyonist güçler tarafından Ortadoğu'da geniş çaplı bir casusluk faaliyetinin varlığından haberdar olmuştu. Bu faaliyetleri etkisiz kılmak ve bölgenin Osmanlı toprağı olarak kalmasını sağlamak amacıyla, basın, eğitim-kültür, imar-iskân ve ekonomi alanlarında oldukça kapsamlı icraatlar yapmış, bazen Osmanlıcılık, bazen de İslamcılık olgularını ön plana çıkartarak büyük çaba amacını gerçekleştirmek istemiştir.² Ayrıca bölgede yeşermeye başlayan Arap milliyetçiliğine engel olmak amacıyla Tehcir'e maruz kalan Ermenileri Suriye'de iskân ettirmiş ve uzlaşmacı siyasetinin bir göstergesi olarak bu tür ayrılıkçı oluşumlar içerisinde yer alanları Halife'nin bayrağı altında birleşmeye davet etmiştir. Paşa bu birlik mesajlarına cevap vermeyip, faaliyetlerine de-

² Bu dönemde Medine'de Arapça eğitim veren bir Darulfünun kurulmasına karar verilmiş, bu Darulfünun'un bütün Müslüman öğrencilere açık olması kararlaştırılmıştı. Bugün hala eğitim veren Medine İslam Üniversitesi'nin temeli ümmeti bir araya getirmek için kurulan bu Darulfünun'la atılmıştı.

vam edenlere karşı ise, sertlik politikasına başvurmuştur. Bu çerçevede bazı Arap milliyetçilerini aileleriyle birlikte Anadolu'ya göç ettirmiş, bazılarını ise idam ettirmiştir.

Cemal Paşa'nın Ortadoğu'da otorite sağlanması hususunda başarılı olduğu söylenebilir. Almanların kendi nüfuzlarını artırmak için Liman von Sanders'i Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na tayin ettirmesi ile Cemal Paşa'nın yetkileri daraltılmış ve bölgedeki o müthiş otoritesi büyük ölçüde zaafa uğratılmıştır. Nitekim Cemal Paşa, bu konudaki endişelerini 20 Kasım 1917 tarihli telgrafıyla Enver Paşaya iletmiş ve 12 Aralık 1917'de Suriye'den ayrılmıştır. Onun Suriye'den ayrılması ise, daha büyük felaketlere yol açmıştır.

Selâhaddin Eyyûbî, 1187'de Kudüs'ü fethettikten sonra burada büyük bir medrese inşa ettirmiştir. Bu medrese zaman içinde çeşitli değişikliklere rağmen Osmanlı devrine ulaşmış ve "Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi" ismiyle bir Osmanlı okulu haline almıştır. II. Abdülhamid, 1884 tarihli bir iradesi ile Kudüs'teki yabancı okulların sayısının arması ve etkilerinin kırılması için alınan tedbirler çerçevesinde 1915 yılında Kudüs'te Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi, kuruldu.

Külliyenin bulunduğu Kudüs, Ortadoğu'nun kalbgâhıdır. Barındırdığı mukaddes mekânlar sebebiyle Osmanlı idaresinin sahip olduğu anlayıştan dolayı her üç din mensuplarının şöyle ya da böyle söz hakkı olduğu bir merkezdi. Bu özelliği ona stratejik bir önem kazandırmış ve bu sebeple, özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde dünya siyasetinin en önemli merkezlerinden biri haline gelmişti. İngiltere için Filistin, Hint sömürmesine ulaşım yol-

ları üzerinde olması, Fransa'nın ticarî planları içinde yer tutması, Almanya'nın doğuya açılma politikasındaki tutumu ve Rusya'nın ise kendi nüfûz alanını artırıp genişletmesinde, Kudüs hep önemli bir yer tutmuştu. Bu şekilde Kudüs, dünya siyasetinde ekonomik rekabetin dışında, güç gösterisi yapılan bir sahne hüviyeti kazandı. Buna bağlı olarak da 16. yüzyıldan anılan döneme kadar yaşadığı istikrarlı, sakin ve huzurlu dönemlerini kaybetti. Batı'nın müdahalelerine açık hale geldi. Cemal Paşa, buranın Osmanlı toprağı kalması amacıyla çeşitli tedbirleri tatbikat sahasına sokmaya çalışmış ve bu meyanda eğitim-öğretimin geliştirilmesi, basın, eğitim-kültür, imar-iskân ve ekonomi alanlarında oldukça kapsamlı icraatlar yapmıştır. Hatta bunun için 1916'da Halide Hanım'a mektup yollamış ve Suriye'ye davet etmiştir.

Cemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Valisi ve Dördüncü ordu kumandanı olarak tayin edildiği sırada kendisinin kâtipliği yanında yedek subay olarak emir subaylığında bulunan Falih Rifkî Atay, bölge ile ilgili *Zeytindağı* adlı eserindeki ümitsiz değerlendirmelerine rağmen, Selâhaddin Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi'nin kurulmasına, bir tasavvur ve ciddi bir teşebbüs olarak bakıldığında şu değerlendirmeyi son söz olarak yapmak mümkündür: "*Cemal Paşa mesul olduğu coğrafyadan ve onun sahip olduğu tarihimüktesebattan istifade ederek bunu ulvi bir hedefe hizmet edecek fırsata çevir-mek için gayret etmiş, ama ne yazık ki, yaşadığı zamanın şartları ve sahip olunan imkânlar ona bu talihi bahşetmemiştir. Fakat bu çok olumsuz imkân ve şartlarda bile sahip olunan ufkun büyüklüğü cidden hayret ve hayranlık vericidir.*"

**Resim 1. Enver ve Cemal Paşa'lar Kudüs Selahaddin Eyyubi Medresesi
(Salahiyye) açılış töreni, 1917.**